دیدێکی ڕەخنەیی بۆ کتێبی- لەبومەلێڵەوە بۆ زەردە پەڕ … سەدیق سەعید ڕواندزی

بێگومان، لێکۆڵینەوە لە مێژووی سەدەیەکی ناوچەیەك لە هەر بوارێکەوە بێت بە تایبەتیش ئەدەبیات، کارێکی سەختە و وردەکاریی و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوەی مێژوویی بە بەلگەوە دەوێت. چونکە سەدەیەك، سەد ساڵ دەکات و بەلایەنی کەمەوە لە ماوەی ئەو مێژووەدا هەر دەقێکی ئەدەبی نووسرابێت، دەبێت ئاماژەی پێ بکرێت.

ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە ئەدەبیات چەمکێکی بەر فراوانەوە بە تەنها ژانرێکی ئەدەبی ناگرێتەوە. بۆیە ناتوانین بە تەنها ژانرێکی ئەدەبی بکەینە پێوەر بۆ کۆی بەرهەمە ئەدەبییەکانی ناوچەیەك. چونکە ئەدەبیات، شیعرو ڕۆمان و چیرۆك و حیکایەتی میللی و فۆلکلۆری و ئەدەبیاتی سەر زارەکی و چەندین لایەنی دیکەش دەگرێتەوە.کە پێویست دەکات هەر لایەنە و لە ژێرناونیشانێکدا، لێکۆڵینەوەی لە بارەوە بکرێت.

چونکە دواجار ئەمە دەبێتە بەشێك لە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی مێژوو لە ڕابردوودا، کە دەشێ لە ئێستاوە بگە ڕێینەوە سەری. کەچی دەبینین بەشێك لەو هەوڵانەی لەو بوارەوە دەدرێن، چەندین کەم و کورتییان لە ڕووی مێژوویی و فەرهەنگییەوە هەیە. چونکە نووسەرەکانیان نەیانتوانیوە وەکو پێویست ئەو بابەتانە شەن و کەو بکەن. کتێبی(لە بومەلێڵەوە بۆ زەردەپەڕ) کتێبێکە لە بارەی مێژووی ئەدەبیاتی سەد ساڵی ناوچەی باڵەکایەتی لە ساڵی 1800 تاکو 1900زایینی.

خوێنەر کاتێ ئەو ناونیشانە دەبینێت، بیری بۆ ئەوە دەچێت کە ئەم کتێبە لێکۆڵینەوەیەکی ورد و پوخت و چڕی ئەدەبیاتی باڵەکایەتییە. کەچی کاتێ ناوەڕۆکی کتێبەکە دەخوێنێتەوە، بەر ڕایەکی جیاوازتردەکەوێت. چونکە ناوەڕۆکی کتێبەکە جگە لە چەند وتارێکی سادە کە لە ڕووی ئەرزشییەوە ناتوانرێت پشتیان پێ ببەسترێت، هیچی ترلە خۆناگرێت.خەوشێکی دیاری ئەو کتێبە لە ناونیشانەکەیەتی، کە لێکۆڵینەوەیەکە لە ئەدەبیاتی مێژووی سەد ساڵەی ناوچەی باڵەکایەتی. کەچی ناوەڕۆکی کتێبەکە تەنها باسی چەند کورتە شیعرێکی چوارشاعیردەکات.

بەبێ ئەوەی باسی ژانرەکانی دیکە بکات. بۆیە دەبوو ناونیشانی ئەو

کتێبە، لێکۆڵینەوەیەك لە شیعری ناوچەی باڵەکایەتی بوایە. هاوکات کتێبەکە تەنها لە چوار وتار پێکهاتووە. وتاری یەکەم لە بارەی ئیبن و ئادەمەوە نووسراوە کە بێگومان یەکێکە لە ناوداترین زاناکانی سەدەی پێشووتر، کە بنەماڵەکەشیان لە ئێستاشدا پێگەیەکی ئایینی دیارییان هەیە. ئامادەکاری کتێبەکە لەم وتارەیدا، هێندەی لە سەر بیۆگرافیا و ژیانی تایبەتی و ئایینی ئیبن و ئادەم دەوستێت، ئەوەندە باسی ئەدەبیاتی ئەو زانایە و دەقە شیعرییەکانی ناکات.

بە هیچ شێوەیەك بەڵگەیەکی مێژوویی ناخاتە ڕوو بۆ ئەوەی خوێنەری کورد لە تواناو ئاستی دنیابینی ئەو شاعیرە بە ئاگا بێت. بە پێچەوانەوە ئەوباسی خەسڵەتە دینی و کۆمەڵایەتییەکانی ئیبن و ئادەم دەکات. بۆنموونە: دەنووسێت ئیبن و ئادەم دژە ستەمکار بووە. ئەمە چ پەیوەندی بە دنیابینی و پاشخانی ئەدەبی ئەو زانایەوە هەیە؟ گریمان دژی ستەمکارانیش بووە، وەلێ کامانەن ئەو شیعرانەی لە دژی ستەمکاران نووسیویەتی؟ بۆچی ئامادەکاری کتێبەکە بە دەق نایانخاتە ڕوو؟ لە کاتێکدا لەو سەردەمەی ئیبن و ئادەم ژیاوە، چەندین هەڵەی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەبووە.

تەنانەت میری سۆران میری محمەد، ستەمکاری دژی کەسە نزیکەکانی خۆشی دەکرد و چەندین کەسی لەناوبرد. بۆچی ئیبن و ئادەم لەو بارەیەوە شیعری نەنووسیوە؟.

دەبوو نووسەری کتێبەکە لەو بارەیەوە بەڵگەی دیاربخاتە ڕوو. نووسەر هەر لە درێژەی ئەو بابەتەیدا، لەبارەی پەیوەندی ئیبن و ئادەم بە زانایەکانی دیکەوە دەدوێت، کە ئەمانەش دەچنە خانەی ژیانی تایبەتی کەسەکانەوە نەك پاشخانی فیکری و ئەدەبییان. لە کۆتایی ئەو باسەشدا، ئامادەکاری کتێبەکە، چەند پەرەگرافێکی شیعری وەك نموونەی شیعرەکانی ئیبن و ئادەم دێنێتەوە کە بە بڕوای من وەك خوێنەرێك شیعری یەکجار بێ ناوەڕۆك و لاوازن. یەکێك لەو شیعرانە ئەوەیە کە دەڵێت:_

هەوران کردە گڕلە گڕێ..
میکایلا ئەتۆش دەی..
توتن و ماشان بۆشێنە..

ئەگەر سەرنج لەو چەند وێنە شیعرییە بدەین، بە ئاسانی درك بەوە دەکەین کە لە ڕووی کێش و سەروا و فۆڕمی شیعرییەوە، شیعرێکی چەند سادە و ناهونەرییە. هاوکات وەك خوێنەرێك گومانم هەیە ئیبن و ئادەم کە زانا و مەلایەکی یەکجار تێگەیشتووبووە، شیعری لەو شێوەیە بنووسێت.

ئاخر تۆ بڕێی ئیبن و ئادەم هوشیاریی شیعری هێندە لاوازبێت، نەزانێت توتن (دەچێنرێت و ناڕشێنرێت)؟! ئەم دنیابیینییە لاوازە لە شیعر، بەرهەمی دیدگای شاعیرێك نییە كە دەیان نووسین و كتێبی هەبووبێت و یەكێك بووە لە ناودارترین زاناكانی سەدەی خۆی. ئامادەكاری كتێبەكە، كە لێكۆڵینەوەی لە بارەی سەدەیەكی ئەدەبیاتی باڵەكایەتی كردووە، بۆچی نموونەی لەدەیان شیعری دیكەی ئیبن و ئادەم نەهێناوەتەوە، بۆ ئەوەی خوێنەران باشتر ئاشنای ئەدەبیاتی ئەو سەردەمە بن.وتارێكی دیكەی نێو ئەو كتێبە، باسی (مەلامحمەد)ناوێك دەكات.
وەلێ ئامادەكاری كتێبەكە بە بڕوای من بیری چۆتەوە كە ناونیشانی كتێبەكەی ئەدەبیاتی باڵەكایەتییە، بۆیە ئەوەندەی باسی شێخ ڕەزا و نالی وحاجی قادری كۆیی دەكات، ئەوەندە باسی مەلا محمد و شاعیرانی دیكەی باڵەكایەتی ناكات.ئامادەكاری كتێبەكە دەبوو ئەوە بزانێت كە شێخ ڕەزا و حاجی قادر و نالی، هیچ پەیوەندییەكییان بە ئەدەبیاتی ناوچەی باڵە كایەتییەوە نییە، بەڵكو لە شیعرەكانیاندا، ئەگەر ئاماژەیەكییان بەو ناوچەیە دابێت. كەچی ئامادەكاری كتێبەكە دەیان نموونەی لە شیعری ئەو شاعیرانە هێناوەتەوە، بە بێ ئەوەی یەك نموونە لە شیعری مەلامحمەدی وەتمان هێنابێتەوە.وێرای ئەم دوو وتارە كورتە، دوو وتاری دیكەش لەو كتێبەدا هەن، كە ئەوانیش هیچ بایەخێكی فەرهەنگی و مێژوویان نییە، چونكە پتربیۆگرافیان لەوەی لێكۆڵینەوە بێت لە ئەدەبیاتی باڵەكایەتی.

بە بڕوای من وەك خوێنەرێك، ناكرێت لە ژێر ناونیشانێكی گەورە، كارێكی كرچ و كاڵ بكەین. لێكۆڵینەوە لە مێژووی سەدەیەكی ناوچەیەك، پێویستی بە هێنانەوەی ئەرگۆمێنتی مێژوویی و دەیان بەڵگە و دەستنووس هەیە. لێكۆڵینەوە لە ئەدەبیاتی باڵەكایەتی لە ماوەی سەد ساڵدا، بەوە ناكرێت ژیاننامەی تەنها چوار كەس لە دوو توێی نامیلكەیەكی بچووكدا بنووسینەوە. بەڵكو دەبێ نموونە لە دەیان شیعری سیاسی و ئایینی و نەتەوایەتی و كۆمەڵایەتی ئەو ناوچەیە و شاعیرانی ئەو دەقەرە ئەگەر هەبن بێنینەوە. دەبێ ئاگاداری هەموو ئەو نووسین و دەقە ئەدەبییانە بیت كە لە ماوەی سەدساڵ لەو مێژووەدا نووسراون. ئەوەی من وەك خوێنەرێك لەو كتێبەدا كەوتە بەرچاوم، شتێكی پێچەوانەی ناونیشانی كتێبەكە بوو.

چونكە جگە لە چوار وتاری زۆر سادە و ساكار(كە خوێنەران خۆیان دەتوانن كتێبەكە بخوێننەوە) هیچ لێكۆڵینەوەیەكی زانستی و مێژوویی لەو كتێبەدا ناكەوێتە بەرچاو. دواجار بڕوام وایە ئەم كتێبە،

ناکرێ وەك سەرچاوەیەك بۆنووسینی دیکە لە بارەی ئەدەبیاتی باڵەکایەتییەوە پشتی پێ ببەسترێت. چونکە بابەت و زانیارییەکانی لە ڕووی مێژووییەوە ورد نین و هێشتا پێویستییان بە ساغکردنەوە و بەدواداچوونی زیاتر هەیە.
بە تایبەتیش لە ڕووی دەقی ئەدەبییەوە. چونکە ئەدەبیات هەر تەنها شیعر نییە، هاوکات مێژووی سەد ساڵی ناوچەیەکیش تەنها لە چوار کەسایەتی و چەند وێنەیەکی شیعری لاواز کورت ناکرێتەوە، بەڵکو بەلایەنی کەمەوە لە ماوەی ئەو سەد ساڵەدا چی نووسراوە کە بچێتە خانەی ئەدەبیاتەوە، دەبێ باس بکرێت و لێکۆڵینەوەی لە بارەوە بکرێت.

*پەراوێز: ناوی کتێب(لە بومەلێڵەوە بۆ زەردەپەڕ)/ ئامادەکردنی ڕێبین مەلا ئەحمەد/ ساڵی چاپ 2019.........

ئەم بابەتە لە ئەدەب و هونەری کوردستانی نوێ ژمارە(1109)ی ڕۆژی 24/10/2019بڵاوکراوەتەوە…